

ISBN	978-605-9786-92-8
Sertifika No	13423
Yayın Sıra No	192
Editör	Bahtiyar Aslan
Akademik Koordinatör	Emek Üşenmez
Tashih	Saadet Örmeci
Kapak Tasarımı	Sercan Arslan
Sayfa Düzeni	DBY Ajans
Baskı Tarihi	İstanbul, 2021
Baskı / Cilt	

Çalış Ofset Matbaacılık Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Yılanlı Ayazma Sok.
Örme İş Merkezi No: 8 Topkapı / İst.
Tel. 0212 482 11 04 (Sertifika No: 12107)

Elektronik ortam ve tüm baskı hakları
Akademik Kitaplar'a aittir. © 2021

Alemdar Mah. Taşsavaklar Sokak No: 10 Kat: 3 D: 201
Karar Han - Cağaloğlu, Fatih / İstanbul
Tel: +90 532 576 54 30

www.akademikkitaplar.com • akademikkitaplar@gmail.com

ALİ ŐİR NEVÂİ VE ESERLERİ SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER KİTABI

Editör
Doç. Dr. Bahtiyar Aslan

İstanbul, 2021

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TELİF HAKLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
ALİ ŞİR NEVÂÎ PROJESİ
BİLİM VE DANIŞMA KURULU ÜYELERİ

ONUR KURULU

GÜNGÖR AZİM TUNA
İSMAİL CENGİZ
JABBOR ESHANQUL

Vali-Bilge Türk Vakfı
Avrasya Federasyonu
Nevâî Devlet Müzesi

AKADEMİK KOORDİNATÖR

DOÇ. DR. EMEK ÜŞENMEZ
emek.usenmez@istanbul.edu.tr

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

PROF. DR. VAHİT TÜRK
PROF. DR. RAMAZAN KORKMAZ
PROF. DR. KEMAL ERASLAN
PROF. DR. SELAHATTİN TOLKUN
PROF. DR. SHUHRAT S. SIROJIDDİNOV
PROF. DR. İBRAHİM HAKKUL
PROF. DR. RANA İBRAGİMOVA
PROF. DR. İLYAS TOPSAKAL
PROF. DR. NAMAZALİ OMASHEV

Kültür Üniversitesi
Maltepe Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Özbekistan Nevai Üniversitesi Rektörü
Özbekistan İlimler Akademisi
Özbekistan İlimler Akademisi
İstanbul Üniversitesi
Astana Üniversitesi

YÜRÜTME KURULU

DOÇ. DR. BAHTİYAR ARSLAN
DOÇ. DR. EMEK ÜŞENMEZ
EKBER YASSA

Bandırma Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Türkistanlılar Sos.Yrd. Der. Bşk.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	13
«МУҲОКАМАТУ-Л-ЛУҒАТАЙН» ҚЎЛЁЗМАЛАРИНИНГ ЧОҒИШТИРМА ТАҲЛИЛИ ВА АСАР ВАРИАНТЛИЛИГИ МАСАЛАСИ.....	15
Қосимжон Содиков	
COMPARATIVE ANALYSIS OF MANUSCRIPTS “МУНОКАМАТУ-Л- ЛУГ’АТАЙН” AND THE ISSUE OF WORK VARIANCE	17
Sodikov Qosimjon	
АДАБИЁТ – ШАХСИЯТ ВА САНЪАТ КЎЗГУСИ	31
Ўброҳим Наққул	
NAVOIY VA QALANDARIYLIK	37
Sayfiddin Rafiddinov	
ALİ ŞİR NEVÂÎ ESERLERİNDE FÜTÜVVET GÂYESİNİN EDEBÎ YORUMU	43
Prof. Dr. Nurbay SABBAROV	
АЛИШЕР НАВОИЙ ДЕВОНЛАРИНИНГ АНИҚЛАНГАН ЯНГИ НУСХАЛАРИ (2010–2020 ЙИЛЛАР).....	51
Афтондил Эркинов	
АБДУЛЛА ОРИПОВ ИЖОДИДА НАВОИЙ СИЙМОСИННИНГ ЎЗИГА ХОС ТАЛҚИНИ Гулбахор Ашурова	63
НАВОИЙ “ХАМСА”СИДАГИ УЧ ЎЛИМ ҲАҚИДА	73
Узоқ Жўракулов	

НАВОИЙ ИЖОДИНИНГ ЕТУК ТАДҚИҚОТЧИСИ	85
Тозагул Матёкубова	
Севинчой Якубова	
АЛИШЕР НАВОИЙНИНГ “САДДИ ИСКАНДАРИЙ” ДОСТОНИДА ДОРО ОБРАЗИ.....	91
Акрамжон ДЕҲҚОНОВ,	
NAVOIY FARDLARINING QOFIYA TIZIMI.....	101
Hamroyeva Orzigul Jalolovna	
АЛИШЕР НАВОИЙ ОБРАЗ ЯРАТИШ МАҲОРАТИНИНГ ХАЛАФЛАРИ	
ИЖОДИДАГИ ТАДРИЖИ	107
Дилфуза Авазова	
ТАРИХИЙ ДРАМАДА АЛИШЕР НАВОИЙ СИЙМОСИ.....	115
Вазираҳон Аҳмедова	
“ТУЛИ ВА НАВОИЙ” МУСИҚАЛИ ДРАМАСИННИНГ	
АДАБИЙ-БАДИИЙ МАНБАЛАРИ.....	121
Вазираҳон Аҳмедова	
ALISHER NAVOIY ASARLARIDA FANTASTIKA JANRI XUSUSIYATLARI	125
Muhamedova Saodat	
Abdullayeva Nurjahon Choriyevna	
НАВОИЙ АСАРЛАРИ ТАБДИЛИ ЖАРАЁНИДА МАТНИЙ ТАДҚИҚ УСУЛЛАРИ.....	135
Манзар Абдулхайров	
“ҲАЙРАТ УЛ-АБРОР” ДОСТОНИДА ОДАМИЙЛИК ВА РАҲБАР	
МАЪНАВИЯТИ МАСАЛАСИ	143
М. Абдуллаева	
НАВОИЙ ИЖОДИДА ЕТАКЧИ МОТИВ.....	147
Ҳакимжонов Раъно	
NAVOIY AN’ANALARI TABIBIY IJODIDA.....	153
Amonov ShermuhammadNormurotovich	
NAVOIY TANBEHLARIDA TARBIYA MASALALARI	161
Shoira Isayeva	

АЛИШЕР НАВОЙНИНГ “САДДИ ИСКАНДАРИЙ” ДОСТОНИДА ДОРО ОБРАЗИ

Акрамжон ДЕҲҚОНОВ,

Филология Фанлари Номзоди Тошкент Давлат Ўзбек Тили ва Адабиёти Университети
dehqonov1967@gmail.com

Аннотация

Мақолада улуғ ўзбек шоири Алишер Навоийнинг “Хамса” асари таркибидаги “Садди Искандарий” достонида тасвирланган Эрон шоҳи Доро образининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида сўз юритилади. Бу образ гарчи асардаги асосий қаҳрамон бўлмаса-да, асосий қаҳрамон бўлган Искандарнинг характерини очишда унинг жуда катта вазифа бажаргани кўрсатиб ўтилган. Шу билан бирга бу образнинг Искандар образи соясида қолиб кетмаганлиги, унинг ҳам ўзига хос характер эгаси, ўз жамиятида фавқулудда аҳамиятли шахс бўлганлиги исботлаб берилган. Достондаги ҳукмдорлар ички дунёсини очиб беришдаги ҳаққонийлик, далилларнинг ўта пухталиги, воқеаларнинг ишончли асосга ва кучли мантикий далилга эга эканлиги бежиз эмаслиги таъкидлаб ўтилган. Айниқса, Доро билан Искандар ўртасидаги зиддиятлар, уларнинг пайдо бўлиши, кучайиб бориши ва ниҳоя топиш жараёнлари яхши таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Алишер Навоий, Искандар, Доро, ҳукмдорлар, зиддиятлар, кўшин, жанг, сулҳ, элчи, махфий, достон.

Туркий адабиёт ривожда жуда катга юксалиш қилган буюк ўзбек шоири Алишер Навоий асарлари ичида “Хамса”си фавқулодда муҳим ўрин тутди. Бу улуг асари билан Навоий туркий адабиётда хамсачилик анъанасини бошлаб берди ва уни энг юксак чўккига кўтарди. Ушбу асари билан Навоий жаҳон адабиёти классиклари қаторига кирди. “Садди Искандарий” “Хамса”даги дostonлар ичида энг йириги бўлиб, 7215 байтдан таркиб топган. Бу дostonда шоирнинг ҳукмдорлик, юртни бошқариш ҳақидаги жуда муҳим ижтимоий-фалсафий фикрлари баён этилган. Шунингдек, бу дoston хотимаси умумий “Хамса” учун ҳам хотима ҳисобланади. “Садди Искандарий” дostonида ҳукмдорлар ўртасидаги муҳолафат-зиддият, бу зиддиятларнинг пайдо бўлиши ва кучайиб бориши жараёни ниҳоятда қизиқарли тасвирланган. Дostonда воқеаларнинг сюжетидаги қизиқарли бўлиб қолмай, уларнинг баёни ҳам ниҳоятда гўзал тарзда берилган. Шунинг учун дostonни аслиятда ўқиш ўқувчининг бадий-эстетик тафаккурини бойитади.

Инсоннинг характерини, ички дунёсини очиб бериш бадий асарнинг энг муҳим хусусиятларидан бири ҳисобланади. Асар қаҳрамонларининг қалбини, ички дунёсини тўлиқ очиб учун эса бу қаҳрамонларни руҳий мувозанатдан чиқариш лозим бўлади. Уларни руҳий мувозанатдан чиқариш учун эса кутилмаган қалтис вазиятларга солиш талаб қилинади. Бундай вазиятлар эса аксарият ҳолларда қаҳрамонлар манфаатларининг тўқнашувида юзага келади. Мана шундай вазиятларда асар қаҳрамонларининг қабул қилган қарорлари, ҳатти-ҳаракатлари ва айтган сўзлари уларнинг қиёфасини очиб берувчи энг муҳим элементлардан ҳисобланади. Бундай зиддиятларни табиий ҳолатда, воқеалар ривожига мувофиқ равишда етилтириб олиб келиш ижодкор бадий маҳоратини кўрсатувчи энг муҳим омиллардандир. Жаҳон адабиётида эътироф этилган деярли барча машҳур асарларда мана шу зиддиятлар зўр маҳорат билан тасвирланган бўлиб, воқеалар ривожда табиийлик ва мантикий изчиллик етакчилик қилади.

Алишер Навоийнинг “Хамса” асари таркибига кирган “Садди Искандарий” дostonидаги шох Доро образини ҳам буюк адиб мана шундай зиддиятлар, манфаатлар тўқнашуви фониди очиб беради. “Садди Искандарий” дostonи устида иш олиб борган деярли барча тадқиқотчилар Доро образига салбий образ сифатида қарашган.

Биз ушбу мақолада “Садди Искандарий” достонидаги Доро образини яратишдаги, унинг характерини, ички дунёсини очиб беришдаги шоирнинг маҳоратини таҳлил қилиб ўтмоқчимиз. Шунингдек, бевосита Доро ҳақидаги воқеалар баёнидан кейин келтирилган Султон Абу Саид воқеаси ёритилган боб хусусида ҳам тўхталиб ўтамиз.

Эрон шоҳи Доро образи “Садди Искандарий” достонидаги асосий қаҳрамонлардан бири, Искандарнинг асосий рақиби. Ўша пайтдаги жаҳоннинг энг қудратли подшоҳи.

Доро ҳақида Алишер Навоий ўзининг “Тарихи мулуки Ажам” (“Ажам шоҳлари тарихи”) номли асарида ҳам маълумот бериб ўтган. Бу асардаги маълумотлар деярли “Садди Искандарий” достонидаги маълумотларга мувофиқ келади. [Навоий 2000 (16): 214].

Лекин биз бу билан “Садди Искандарий” достонидаги шоҳ Доро билан тарихий шахс бўлган шоҳ Дорони битта шахс, деган фикрни айтмоқчи эмасмиз. Албатта, достондаги шоҳ Доро образининг асосида ўша тарихий шахс ётади, лекин иккаласи айнан эмас. Достондаги Доро образи тарихий шахс ва у шоирнинг бадиий тўқимаси билан бойитилган.

Достоннинг ўн бешинчи бобидан бошлаб Искандар ҳақида сўз очилади. Унинг отаси Файлақус Эрон шоҳи Доронинг Рум ва Рус мамлакатларидаги волийси бўлиб, Дорога хирож тўлаб турар эди.

Нафақат Файлақус, балки Ер юзидаги деярли барча подшоҳлар Дорога хирож тўлашар, бинобарин, шу билан ўз тобеликларини унга билдириб турар эдилар. Файлақуснинг Дорога тўлайдиган бир йиллик хирожининг миқдори мингта олтин тухум ҳажмида эди.

Файлақус вафот этиб, Искандар тахтга ўтиргач, кўшинни кучайтириб, бир неча кўшни давлатларни куч билан ўзига бўйсундиради. Уч йил ичида Рум мамлакатига икки-уч баробар келадиган ҳудудни эгаллайди. Унинг қудрати кундан-кунга ошиб боради. Шу уч йил ичида Дорога хирож тўламайди. Доро ҳам ундан хирожни талаб қилмайди.

Навоий достонда Искандарнинг шу уч йил ичида қудрати мислсиз ошганлигини шундай тасвирлайди:

*Отаси вафотидин уч йил ўтуб,
Иши лек ўн онча рифъат тутуб.
Бу уч йил аро кўнглига етмайин,
Хаёлига балким хутур этмайин.
Ки, Дорога бўлгай иши эҳтиёж,
Анга худ не етгайки, бергай хирож...* [Навоий 1993 (11): 135].

(Отаси вафотидан уч йил ўтди. Искандарнинг иши ўн баробар юксалди. Шу уч йил ичида Дорога хирож бериш унинг хаёлига ҳам келгани йўқ).

Шу ўринда бир нарсага – Доронинг уч йилгача ундан хирож талаб қилмаганига диққатни қаратиш лозим бўлади. Уч йилгача ўзига тобе мамлакатнинг янги тахтга ўтирган ҳукмдоридан хирожни талаб қилмагани Доронинг подшоҳга хос ҳиммат эгаси эканини билдиради. Шунингдек, отаси вафот этган шахзоданинг шаънини риоя қилганини ҳам кўрсатади. Чунки отадан айрилиш оғир мусибат эканини, бинобарин, дарров ундан хирож талаб қилиш улуг подшоҳга ярашмаслигини ҳам англайди. Доро уч йил кутади. Учинчи йил тугаб, хирождан дарак бўлмагач, Искандарга хирожни эслатиш учун элчи юборади.

Маълумки, элчиликка подшоҳлар заковатли, ақлли, зийрак, қалтис вазиятларда вазминлик билан қарор қабул қила оладиган, тажрибали кишиларни танлайдилар. Доронинг Искандарга юборган элчиси ҳам шундай фаросатли, кўплаб ҳукмдорларнинг олдига элчи бўлиб борган, кўп подшоҳларни кўрган инсон эди. Бу элчи Искандарнинг ҳузурига киргач, унинг маҳобати ва шуқухини кўриб, ўзини йўқотиб қўяди. Искандар буни сезиб, диққатини бошқа томонга қаратиб туради:

*Сўз айтиб анинг сори солмай кўзин,
Анга теғруким, топти қосид ўзин.
Кўнгул босқонин чунки фаҳм этти шоҳ,
Савол этти шоҳона айлаб нигоҳ...* [Навоий 1993 (11): 137].

(Искандар элчини салобат босганини сезиб, унга қарамай, бошқа бировга сўзлаб турди. Чунки у элчини ўзининг салобати босганини билди).

Бир оз муддат ўтиб, элчи ўзини босиб олгач, Искандар ундан келишдан мақсади нима эканини сўрайди. Элчи унга отаси Файлақус ҳар йили Дорога мингта олтин тухум миқдорида хирож тўлаб турганини, шу хирожнинг уч

йиллиги тўланмай тўпланиб қолганини эслатиш учун келганини зўр одоб билан айтади. Искандар бунни эшитиб ниҳоятда ғазабланади. Лекин ўзини босиб, жуда юмшоқлик билан муносиб жавоблар айтиб, энди Дорога хирож тўламаслигини узил-кесил маълум қилади.

Элчи Искандарнинг кескин жавобини Дорога олиб келгач, у бундан бениҳоя ғазабланади ва элчидан: “Бу гапларни айтган Искандар девонамикан, ёки бу сўзларни сўзлаган вақтда маст эдимми ёки ҳали эсини танимаган ёш бола эканми?” – деб сўрайди. Элчи эса Дорога садоқатли бўлгани ва доимо унинг манфаатини ўйлаб иш тутгани учун Искандар ҳузурига кирганда ўзи ҳис қилган нарсани рўйи-рост айтади. Яъни Искандар у ҳозиргача кўрган подшоларга мутлақо ўхшамаслигини, сўзлари жуда мантикли ва ҳикматли эканини, ўзи жуда хайбатли ва қудратли ҳукмдор эканини айтади. Доро элчининг бу рост сўзларидан ғазабланиб, уни зиндонга ташлашни буюради.

Мана шу ердан Доронинг хатоси бошланган. У ўзига садоқатли одамларни ажрата олмай қолган. Элчи Дорога бўлган садоқати туфайли ўз ҳукмдорига ҳушомадгўйлик қилмай, рост гапни айтган эди.

Бу ўринда Доронинг хагги-харакатини ҳам тўғри баҳолаш, тўғри тушуниш керак бўлади. Ҳар қандай кучли подшоҳ ўзига тобе бўлган мамлакатнинг ҳукмдори вафот этгач, унинг ўрнига тахтга чиққан ўғлидан ҳам шундай тобеликни ва итоатни кутади. Табиийки, Доро ҳам Искандардан отаси Файлакус каби итоат қилиб, хирож тўлашини кутган. Искандардан тесқари жавобни эшитгач, унга иккинчи марта кескинроқ талаб билан элчи юборади. Доро бу сафарги элчидан Искандарга рамзий маънода чавгон таёғи, чавгон тўпи ва битта идишда кунжуд доналарини юборади. Бу рамз билан Доро Искандарга: “Сен ҳали чавгон ўйнаб юрадиган ёш боласан. Менга итоат қил. Итоат қилмасанг, мана шу кунжуд доналари каби кўп сонли аскар билан сенинг устингга бораман!” деган эди.

Искандар эса унинг юборган рамзий нарсаларини бошқача таъвил қилади ва бунни элчига айтади, яъни: “Ҳозиргача Ер юзи Дорога тобе эди. Энди мана шу ер юзини Доро менга ўз қўли билан топширмоқда. Менга у юборган чавгон тўпи шунга ишора. Чавгон таёғи эса мен ер юзини хоҳлаганимча бошқаришимга ишора. Унинг жўнатган кунжуд доналарига келсак, менинг

қўшиним қушга ташбеҳ қилинади. Қушнинг емиши эса кунжуд доналаридир”, деб кунжудни тўкиб, бир тўда товукни уни егани қўйиб юборишади [Навоий 1993 (11): 147].

Элчилар макомидаги музокаралардан фойда бўлмагач, ҳар икки томон урушга тайёргарлик кўра бошлади. Бу пайтда Ер юзида Искандар ва Доро энг кучли подшоҳлар эди. Доро ўзига тобе мамлакатлар подшоҳларига чопар юбориб, барчасига қўшин билан ўз хузурига келишни буюради. Уларнинг ҳаммаси қўшини билан Доронинг ёнига келиши учун икки йил вақт кетади. Дорога қарашли мамлакатларнинг қанчалик кўплигини шундан ҳам билса бўлади. Эрон, Турон, Чин юрти, Машриқ замин, Жануб ва Шимолдаги юртлар, хуллас, Ер юзининг жуда катта қисми Доронинг қўл остида бўлиб, Искандарга эса Рум, Зангбор (Ҳабашистон) ва Фаранг юрти қарашли эди, холос.

Доро ва Искандарнинг қўшини катта бир саҳрода бир-бирига юзлашади. Жанг олдидан ҳар икки томондан яккама-якка олишадиган паҳлавонлар тўкнашади. Искандар қўшини томондан Бориқ Барбарий исмли паҳлавон майдонга чиқади. Бу паҳлавон майдонга чиқиб ўзини танитади. Шу паҳлавоннинг майдонда ўзини танитиб айтган сўзи дostonнинг энг таъсирли ўринларидан биридир. Бориқ Барбарийнинг ушбу сўзларидан биз ҳар икки ҳукмдорнинг даражасини билиб оламиз. У ўзининг аввалда Дорога садоқатли қул-аскар бўлганлигини, лекин Доро унинг хизматларини муносиб тақдирламаганини айтади. Муносиб тақдирламаганидан ташқари ўзидан паҳлавонликда анча паст бўлганларни тақдирлаб, уни эътиборсиз қолдирганини ҳам сўзлайди. “Ҳатто мен ўз ахволимни Дорога билдирганимда ҳам менга илтифот қилмади, охири мен чорасизликдан хизматдан кетишга ижозат сўраганимда, қаҳри келиб мени таёқ билан урдириб жазолади. Шундан сўнг унинг хузуридан кетиб, Искандарга аскар бўлдим. Шоҳ Искандар мени шунчалик иззаг-икром қилдики, иш кўрсатмасдан бундай ҳурматга сазовор бўлганимдан хижолатдаман. Бугун мен иккита иш учун жангга чиқаман: Биринчиси, ўзимнинг шоҳим Искандарга муносиб хизмат қилиб, мени бежизга тақдирламаганини кўрсатмоқчиман. Иккинчиси, ишимни шоҳ Дорога ҳам кўрсатай, токи қандай паҳлавонни муносиб тақдирламаганини у билсин.

Шундан сўнг яккама-якка жанг бошланади. Бориқ Барбарий кетма-кет Доронинг тўққиз паҳлавонини енгиб, енгилганинг бўйнига сиртмоқ солиб, Искандарнинг олдига олиб боради. Охири Доро қўшинидан жангга ҳеч ким

чиқмай қўяди. Шунда Доро ғазаб билан “Кимдир чиқсин!” деб буюради. Мағриб диёридан келган бир пахлавон чиқиб Бориқ Барбарий билан олишади. Тўққиз киши билан кетма-кет жанг қилиб чарчаб қолгани учун Бориқ Барбарий ундан енгилади. Мағриблик пахлавон Бориқ Барбарийни отига ўнгариб, Доронинг олдига ҳам олиб бормайди, лашкарнинг ичига қайтиб ҳам кирмайди. Балки, уни олиб ўз ватани Мағрибга қараб жўнайди.

Бу воқеадан Доронинг яна бир хатоси билинади. Ўзи учун жонини фидо қиладиган садоқатли аскарларнинг қадрига етмай, улар марҳамат сўраганда марҳамат қилмай жазолаши бу садоқатли аскарларнинг Дородан безиб, унинг душмани томонга ўтиб кетишига сабаб бўлганлиги. Бу ўринда яна бир эътибор қилиш лозим бўлган жиҳат Бориқ Барбарийни енгган пахлавоннинг уни Доронинг олдига бўйнидан боғлаб олиб бормаганлиги. Одатда яккама-якка жангда рақибини енгган пахлавон агар уни ўлдириб қўймаган бўлса, унинг бўйнига сиртмоқ солиб, ўз ҳукмдорининг олдига олиб боради. Бу ғолиб пахлавоннинг ўз ҳукмдорига садоқати аломати бўлади. Яъни мағлуб жангчининг тақдирини ўз ҳукмдорига ҳавола қилади. Бориқ Барбарий ўзи мағлуб этган тўққиз жангчининг барчасини бўйнига сиртмоқ солиб Искандарнинг олдига олиб боради. Бу билан у ўзининг Искандарга садоқатини изҳор қилади ва ўзига Искандар тарафидан етган инъом-эҳсонларни оқлаганини билдиради.

Доронинг пахлавони эса Бориқ Барбарийни енггач, уни Доронинг олдига олиб бормайди. Бу воқеа иккита тахминни илгари суришга имкон беради. Биринчиси, Доронинг пахлавони тўққизта жангчи билан олишиб, ҳолдан тойган Бориқ Барбарийни енгганидан ўзи хижолат чеккан ва агар Доронинг олдига олиб борса-ю, уни шох ўлдиришга буюрса, ўлдиришга мажбур бўлар эди. У эса Бориқ Барбарийни ўлдиришни хоҳламаганлиги. Иккинчиси эса, бу пахлавоннинг илгари, ҳали Бориқ Барбарий Доронинг хизматида юрганда у билан дўст бўлганлиги эҳтимоли. Шунингдек, бу пахлавоннинг ҳам Дородан норозилиги бўлиши мумкинлиги.

Алишер Навоийнинг Доро образини тасвирлашдаги буюк маҳорати шундаки, у Дорони ҳеч қандай айб билан айбламайди, ёки мактамайди. Воқеалар жараёнида биз Доронинг – дунёни эгаллаб турган буюк ҳукмдорнинг ҳатоларини, камчиликларини билиб оламиз. “Садди Искандарий” дostonидаги Бориқ Барбарий воқеаси ҳам ана шундай тасаввур берувчи муҳим ўринлардан биридир.

Тарихдан маълумки, баъзи катта ҳукмдорлар узоқ вақт ҳукмронлик қилгандан кейин, атрофдагилар уларнинг хоҳишларига зид фикрни айтмай қўйгандан сўнг ўзларининг манфаатларига тўғри келмайдиган ҳар қандай гапни қабул қилмайдиган бўлиб қолади. Подшоҳлик эса атрофдаги аъёнлар, вазирлар ва маслаҳатчилар билан доимо маслаҳатлашиб иш тутишни тақозо қилади. Доро ҳам салтанати ҳудудлари кенгайиб, куч-қудрати бениҳоя ортиб кетгандан сўнг мана шундай тасаввурга бориб қолади. Мана шу нарса уни ҳалокатга етакловчи асосий омил бўлди.

Достондаги Доро билан боғлиқ яна бир муҳим воқеа унинг аъёнларидан икки кишининг Искандарга махфий нома ёзиб жўнатишларидир. Бу икки аъёнга Доро қаттиқ зулм қилган ва уларнинг кўнглида Дорога нисбатан кучли адоват пайдо бўлган эди. Шунингдек, Доро агар Искандарни енгса, у иккаласини қатл этишни кўнглига туккан эди. Икковлари Доронинг бу режасидан хабардор бўлиб, ундан олдинроқ ҳаракат қилиб қолмоқчи, яъни жанг кучайган вақтда Дорога суиқасд қилиб уни ўлдирмоқчи бўлишади. Бу икковининг шу мақсадда ёзган махфий мактубини чопар Искандарга олиб келади. Искандар уни ўқиб кўриб, қандай қарор қабул қилиш устида фикр юритади. У бу мактуб фириб бўлиши ҳам, рост бўлиши ҳам мумкинлигини ўйлайди. Охири мактубга ҳеч қандай жавоб бермаслик тўғрироқдир, деган ҳулосага келади. Бу тўғри қарор эди.

Ўзидан жабр кўрган одамларни, бунинг устига ўлим хавфи билан кўрkitилган одамларни шундай қалтис, таҳликали ва оғир кунда ўзига яқин жойда туришга имкон берганлиги Доронинг учинчи хатосидир. Эртасига жанг қизиган пайтда бу икки хиёнаткор икки томондан Дорога ҳужум қилиб, бири унинг биқинига, иккинчиси эса бошига ханжар уради. Шохнинг ярадор бўлгани қўшинга маълум бўлгач, қўшин сафида парокандалик бошланади ва Доро лашкари мағлуб бўлади.

Доро ярадор бўлиб, қонига беланиб ётганда Искандар унинг ёнига келади ва унинг бошини ўз бағрига олиб кўз ёш тўқади. Дарҳақиқат, бир лаҳза олдин дунёга ҳукмдор бўлиб турган буюк подшоҳни бундай ҳолатда кўриш Искандар учун ниҳоятда оғир эди.

Доро ва Искандарнинг, икки буюк ҳукмдорнинг мана шу ҳолатдаги мулоқотини достоннинг кульминацияси дейиш мумкин. Бу лавҳа Навоий

тили билан ниҳоятда таъсирли ва гўзал қилиб тасвирланади. Доро ўлими олдидан ўз хатоларини англайди ва Искандарга ўша машҳур учта васиятини қилиб оламдан кўз юмади.

“Садди Искандарий” достонидаги шох Доро билан боғлиқ воқеалар жараёнида биз унинг хукмдорга ярашмайдиган учта катта хатосини кўрдик:

1. Искандар хузурига жўнатган биринчи элчисининг рост гапига ишонмай, унга ғазаб қилиб зиндонга солиши.

2. Ўзига сидқидилдан хизмат қилиб, жонини фидо қилишга ҳам тайёр бўлган содиқ жангчисини муносиб тақдирламагани. Ҳатто у ўз эҳтиёжини подшоҳга изҳор қилганда ҳам эътибор бермагани, у паҳлавон эса шохдан ноумид бўлиб, кетишга рухсат сўраганида қахрланиб, уни таёқ билан жазолаши.

3. Ўзидан жабр-зулм кўрган катта лавозимдаги аёнларни узоқроқ тутмай, уларнинг ўзига яқин масофада туришларига имконият бериши.

Шунингдек, Искандар Доро устидан ғалаба қозонгач, унинг учта васиятини бажаради, яъни унга суиқасд қилган иккита аёнини дорга осиб ўлдиради, Доронинг қариндош-уруғларидан ҳеч кимни ўлдирмайди ва унинг қизи Равшанакка уйланади. Бундан ташқари Искандар Доронинг қўшинига жар солиб маълум қиладики, ким Доро тирик пайтида қанча маош олган бўлса, келиб маълум қилсин ва маошини тўлиқ олсин. Шунда маълум бўладики, Доро қўшиндаги аскарларнинг белгиланган маошининг ярмини берар экан:

Дедилар бу ҳам буйла воқеъ эмиш

Ки, ҳар бир неча қатла рожеъ эмиш.

Улусқа баса ранжу таклиф ўлуб,

Киран эрмиш ул қўлга тансиф ўлуб. [Навоий 1993 (11): 208].

(Искандар суриштирганда яна маълум бўлдики, қўшинга жуда оғирлик тушган, яъни Доро аскарларнинг маошининг ярмини берар экан).

Искандар буни билгач, шундай фармон беради:

“Ки: “Гар расм Дорога тансифдур,

Вале бизга ул расм тазъифдур.

Музоаф, – дедиким: – Беринг ганждин”

Ки эл тинди буткарғали ранждин. [Навоий 1993 (11): 209]

(Агар Доро аскарларга маошининг ярмини берган бўлса, биз уларнинг ҳаққини тўлиқ берамиз ва яна икки баробар қилиб берамиз. Шу билан элнинг ранжи-машаққати ҳам тугади). Яъни Искандар аскарларга Доро берган ҳаққа караганда тўрт баробар кўп ҳақ беради.

Алишер Навоийнинг ўзи мамлакат ҳукмдорига яқин бўлганлиги, жамиятнинг энг олий табақасига мансуб бўлган кишилар орасидаги муносабатларда бевосита иштирок этганлиги унинг асарларидаги шоҳлар, шахзодалар, маликалар ва бошқа катта мавқега эга шахслар билан боғлиқ лавҳаларнинг ниҳоятда мукамал ва ишонарли чиққанлигининг омилларидан биридир. “Садди Искандарий” достонида воқеалар, аксарият ҳукмдорларнинг ўзаро муносабатлари, зиддиятлари, жангу жадаллари тасвири билан кечади. Айнан шу дostonда Навоийнинг ўзи мансуб бўлган жамиятнинг юқори қатлами хусусидаги ҳикматли хулосалари жамъ бўлган.

Адабиётлар:

1. Алишер Навоий. Садди Искандарий. / Мукамал асарлар тўплами. Йигирма жилдлик. Ўн биринчи жилд. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси “Фан” нашриёти, 1993.
  2. Алишер Навоий. / Мукамал асарлар тўплами. Йигирма жилдлик. Ўн олтинчи жилд. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси “Фан” нашриёти, 2000.
  3. Муҳаммад Солих. Шайбонийнома. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989.
  4. Эркинов А.С. Алишер Навоийнинг пейзаж яратиш маҳорати (“Садди Искандарий” достони мисолида) Филол. фан. номз... дисс. – Тошкент, 1990.
  5. Қаюмов А. “Садди Искандарий”. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975.
  6. Алишер Навоий “Хамса”си (Мақолалар тўплами): Тадқиқотлар. – Тошкент: Фан, 1970.
- Алиев Г.Ю. Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока. – М.: На